

De derde druk (1960) werd echter unaniem geprezen. 'De relatie tussen document en roman speelt (dan) geen rol meer,' is de nogal simpele conclusie van Peterson.

Lulofs' boek *De Hongertocht* vormde ook de grondslag voor de televisie-serie *In Naam der Koningin* (1996), waarover Albert Trouwborst zijn gelijknamige artikel schreef (129-138). Zijn kritiek op de televisiemakers is scherp, maar wel terecht: zij hebben een kans gemist om de werkelijkheid van het toenmalige Atjeh uit te beelden. Van het drakerige boek dat co-producent Carl Tewes over de hongertocht schreef, laat Trouwborst terecht geen spaan heel.

Misschien wel het beste artikel is 'De Van Heutsz-mythe' (139-154) van de hand van Peter van Zonneveld. Aan de mythe van de grote soldaat en gouverneur-generaal, die orde, rust en welvaart bracht en eenheid schiep in Indië, werkte Van Heutsz zelf dapper mee.

De bundel bevat een goede bibliografie, enige gegevens over de auteurs en een persoonsnamenregister. Al met al een interessant boek; het verdiende echter wel een betere uitvoering. De tekst is in een erg kleine letter gezet en de citaten zijn zelfs in voetnootformaat afgedrukt. De afdrukken van foto's zijn ronduit slecht, hetgeen mede veroorzaakt wordt door de sterke verkleining die men heeft toegepast.

Han C. Vrieling

A. Jolles, *André Jolles (1874-1946). 'Gebildeter Vagant'. Brieven en documenten*, W. Thys, ed. (Amsterdam: Amsterdam university press, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2000, 1173 blz., €6,28, ISBN 5356 346 6 (Amsterdam university press), ISBN 3 934565 11 5 (Leipziger Universitätsverlag)).

Op 27 maart 1947 schreef Jacqueline Royaards-Sandberg aan Karel Thijm (Lodewijk van Deyssel) dat er laatst een jonge man bij haar was langs geweest die, in verband met een dissertatieonderzoek over de 'Kroniek van Tak', haar onder andere naar André Jolles had gevraagd: 'Ik heb het jongmensch een en ander daarover verteld. Hij deed zijn best 't adres van Jolles in Duitschland uit-te vinden, en zou me dit berichten. Nu kreeg ik enkele dagen geleden 't bericht dat Jolles 22 Febr '46 was overleden.' Dit zijn de eerste sporen van Walter Thys op het pad van wat hij het 'Jollesonderzoek' noemt: het spoorzoeken naar een van de meest intrigerende figuren uit de beweging van negentig.

Over Jolles (1874-1946) is — behalve de dissertatie van Antoine Bodar (*De schoonheidsleer van André Jolles*, 1987) — niet erg veel gepubliceerd. Historici wijden vooral aandacht aan Jolles, die sinds 1902 in Duitsland woonde en werkte en in 1914 ook de Duitse nationaliteit aannam, in verband met diens vriendschap met Huizinga. Deze vriendschap ving in 1896 aan en werd 9 oktober 1933 op het spoorwegstation te Amsterdam verbroken, naar aanleiding van de overgang van Jolles naar de NSDAP (lidnummer 2989023). Lange tijd was Huizinga buitengewoon ingenomen met Jolles ('de merkwaardigste geest die ik van nabij heb leeren kennen.') Hij deed zelfs verschillende pogingen om hem in Nederland een leerstoel te bezorgen. Anderen waren duidelijk minder enthousiast. Samuel Muller vond hem in 1908 een 'zonderlingen geruchtmaker', waar hij wel een zwak voor had omdat diens moeder zo'n aantrekkelijke vrouw was. De faculteit der letteren en wijsbegeerte aan de Universiteit in Amsterdam schreef twee decennia later dat Jolles als cultuurhistoricus niet erg serieus genomen kon worden: hij had onmiskenbaar veel gelezen, maar zijn werk was vooral een aaneenschakeling van aardig geschreven associaties, waarin weinig lijn of vastheid te ontwaren viel. En venijnig werd uit een advies uit Duitsland geciteerd dat Jolles meer geschikt was als feuilleton-redacteur van een krant of als filmregisseur ('und das gar nicht im schlechten Sinne.')

De meningen zijn, in vrijwel elk opzicht, kortom nogal verdeeld over aard en betekenis van deze man — en zijn dat tot op de dag van vandaag gebleven. Alleen zijn studie *Einfache Formen* uit 1930, handelend over legende, sage, mythe, raadsel, spreuk, casus, memorabile, sprookje en grap, ondervindt de laatste jaren, ook internationaal, aandacht in de literatuurwetenschap.

Met bewonderenswaardige toewijding heeft het jongmens, die in 1947 op zoek ging, een halve eeuw later een monumentale collectie brieven en documenten bijeengebracht, aangevuld met een vloed aan gegevens over leven en werk van André Jolles. De briefwisseling tussen Jolles en Huizinga was natuurlijk reeds bekend uit de driedelige *Briefwisseling van Huizinga*, die tussen 1989-1991 werd uitgegeven door Léon Hansen, Wessel Krul en Anton van der Lern. Deze uitgave drukt deze brieven niet opnieuw af, zij het dat Thys er regelmatig en zorgvuldig naar verwijst, met hier en daar een kleine aanvulling. Van meer belang is dat hier de ontwikkeling te volgen valt van een uiterst verwend knaapje (wiens moeder grotendeels de oprichting van *De Nieuwe Gids* heeft gefinancierd) naar een intellectueel, die een vorm van eruditie vertoonde die waarschijnlijk vrijwel is uitgestorven: als er sprake is van een canon van de West-Europese cultuur, dan beheerste Jolles deze. Tegelijkertijd wordt de man er met deze uitgave niet begrijpelijker, laat staan innemender op. Dat is voor een goed deel het gevolg van het feit, dat de kern van de collectie brieven gevormd wordt door 477 brieven aan zijn dochter Jeltje (geschreven tussen 1911 en 1938). In deze brieven ontwikkelde zich een regelrechte tragedie: deze lievelingsdochter (uit zijn eerste huwelijk) was in 1926 getrouwd met Hans Hellmuth Goldschmidt, waarna 'het joodse probleem' in 1933 een verwijdering en tenslotte een formele breuk met haar vader zou betekenen. De breuk met Huizinga is min of meer vergelijkbaar, maar deze treft nog harder. Vooral in deze brieven aan zijn dochter leert men Jolles kennen als buitengewoon verrijnde estheet, maar tegelijkertijd als een uiterst onaangenaam mens. Opname van deze brieven uit het bezit van Jeltje Goldschmidt was gebonden aan de voorwaarde dat slechts datgene zou worden opgenomen wat bijdroeg aan een 'betere kennis van de persoonlijkheid van haar vader als geleerde in zijn tijd.' Juist waar deze uitgave zo uitpuutend is, valt het enigszins te betreuren dat hij in dat opzicht niet geheel volledig is, aangezien juist hier 'systematisch grotere weglatingen' (17) zijn toegepast, zonder dat enig inzicht werd gegeven in de aard van de reducties. Maar dat is de enige vlek op deze uitgave, de vrucht van een halve eeuw zoeken naar Jolles en daarin volharden, ook al lijkt Jolles vooral over dat merkwaardige vermogen te beschikken zich in laatste instantie aan het begrip te onttrekken. Jan Veth, die hem goed heeft gekend, schreef hem in 1908 al openhartig dat hij wellicht een man was 'die zonder houvast van consequentie of trouw, ten koste van wie of wat ook' deed wat hem inviel: 'André, laten we elkaar maar uit den weg blijven en trachten toch zoo goed mogelijk over elkaar te denken.'

Piet de Rooy

A. Kluvel, *Reis door de hel door onschuldigen. De expressieve politiek van de Nederlandse anti-vivisectionisten 1890-1940* (Dissertatie Maastricht 1999, Geschiedenis en gezondheid; Amsterdam: Amsterdam university press, 2000, 278 blz., €22,46, ISBN 90 5356 405 5).

Amanda Kluvel wil in dit boek, dat zij in 1999 als dissertatie aan de Universiteit Maastricht verdedigde, aantonen dat de ooit door Jan Romein smalend als 'kleine geloven' aangeduide humanistisch-idealistische bewegingen van rond de vorige eeuwwisseling wel degelijk serieus moeten worden genomen. Spiritisten, vegetariërs of strijders tegen dierproeven ('anti-vivi-